

ЎРТА ОСИЁНИНГ ХАЛҚАРО АЛОҚАЛАРИДА СУЛОЛАЛАРАРО НИКОҲ МУНОСАБАТЛАРИ

Турсунов Асрор Аллазарович

Ахборот технологиялари ва менежмент университети дотсенти

Нуллиев Нурбек Бойназарович

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги

ТАТУ Қарши филиали мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14551454>

Аннотация: мақолада Ўрта Осиёнинг илк ўрта асрларда халқаро алоқалари тизимида сулолалар ара никоҳ муносабатлари шаклланганлиги ҳамда никоҳ муносабатларидан давлатларваро муносабатларда фойдаланиганлиги ёритилган.

Ключевые слова. В статье описывается формирование брачных отношений между династиями в системе международных отношений Средней Азии в раннем средневековье и использование брачных отношений в межгосударственных отношениях.

Keywords: The article describes the formation of marriage relations between dynasties in the system of international relations of Central Asia in the early Middle Ages and the use of marriage relations in interstate relations

Калис сўзлар: Никоҳ, кичик хотун, Сулолаларо Никоҳ, Хитой маликалари Суй сулоласи, Хитой, Ипак, Турк.

Ключевые слова: брак, маленький хотун, династический брак, китайские принцессы Династия Суй, Китай, Шелк, турецкий

Keywords: marriage, little hotong, dynastic marriage, Chinese princesses Sui Dynasty, China, Silk, Turkish

Никоҳ ришталари орқали олиб бориладиган халқаро муносабатлар жуда қадимий дипломатик усулларида бири саналади. Барча даврларда ҳам икки давлатнинг ўзаро муносабатларини янада мустаҳкамлаш мақсадида қудалашиш анъанаси мавжуд бўлган. Никоҳ шартномаси асосида олиб борилган давлатлараро муносабатлар ўз даврининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётини ёритишда ўзига хос рол ўйнайди. Ўзаро тузилган никоҳ шартномалари ҳар икки томон учун ҳам кўп манфаатли бўлиб, энг аввало қариндошлик ришталари орқали тинчлик таъминланган.

Умуман олганда, давлатлараро ёки сулолалараро никоҳ муносабатларининг йўлга қўйилганига доир мисоллар ёзма манбаларда кўплаб учрайди. Дашт империялари ҳукмдорлари Хитой сулолаларидан малика сўраб никоҳ муносабатларига киришар экан, кўпинча малика эвазига минглаб отларни тортиқ қилишган[1:160]. Масалан, Усун ҳукмдори 1000 бош от эвазига Хан хонадонидан келин қилиб олган маликани “кичик хотун”, Хунлардан олган маликани эса “катта хотун” ўлароқ тайинлайди. Шундан сўнг, Гунмо ўзининг кексайгани баҳонасида ўз набирасини хитойлик маликага уйлантиради. Аслида бош ёки катта хотун мақомидаги Хун маликасини ўзига хотин қилиб олгач, хитойлик маликани набирасига берган кўринади. Бу ҳам аслида хитойлик маликаларнинг хун маликаларидан пастроқ турганини кўрсатади. Чунки бу пайтда усунлар Хунларга қарам эди.

Ўрта Осиёнинг халқаро алоқаларида сулолаларо никоҳ муносабатлари ва

дипломатик ёзишмалар муҳим ўрин тутадиган тарихи ва маданияти жуда бой минтақадир. Бу ердаги халқлар, айниқса, ўзбек, қozoқ, қирғиз, тожик ва туркман халқлари, соясида шахслар ва сулолалар орасидаги дипломатик ҳамкорликлар кенг тарқалган. Сулолалар орасидаги никоҳлар, кўп ҳолатларда, бир-бирининг сиёсий манфаатларини ҳимоя қилиш, қудратни мустаҳкамлаш ва давлатлар ўртасида тинчликни сақлаш мақсадида амалга оширилган.

1. Сулолаларо Никоҳлар:

Ўрта Осиёда сулолалар орасидаги никоҳлар, кўп ҳолда, дипломатик ёки стратегик аҳамиятга эга бўлган. Масалан, араб, турк, ва монгол сулолалари орасидаги никоҳлар, уларнинг юрисдикциясини кенгайтириш ва сиёсий альянсларни мустаҳкамлаш учун муҳтож бўлган. Бу турдаги никоҳлар оилавий муносабатларнинг орқали давлатлар ўртасида тинчлик, савдо алоқаларини ривожлантириш, ва давлатлар ўртасидаги яхши муносабатлар бўлишига хизмат қилган.

Араб, турк ва монгол сулолалари орасидаги никоҳлар, ўрта асрлардаги сиёсий ва дипломатик муносабатларни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган. Бу никоҳлар, биринчи навбатда, сиёсий манфаатларни ҳимоя қилиш, ҳудудий таъсирни кенгайтириш ва давлатлар ўртасидаги альянсларни мустаҳкамлаш мақсадида амалга оширилган. Ушбу турдаги никоҳлар оилавий муносабатлар орқали дипломатик жараёнларни юритишнинг самарали воситаси бўлган.

Араб Сулолалари ва Никоҳлар: Араб сулолалари тарихида, айниқса, 7-9 асрларда, араб халифалари ва улуғ династиялар орасидаги никоҳлар стратегик аҳамиятга эга бўлган. Ислом динининг ўрта асрларда тарқалиши ва араб халифалари кўплаб ҳудудларни, жумладан, Шарқий Яқин Шарқ, Африка ва Испанияни ўз таъсири остига олишга муваффақ бўлган. Бунда араб сулолалари ўртасидаги оилавий алоқалар муҳим роль ўйнаган.

Араб халифалари орасидаги дипломатик никоҳлар: Араб халифалари орасидаги никоҳлар, кўп ҳолда, тинчликни сақлаш ва ҳудудий манфаатларни ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилган. Масалан, Аббосий халифалари билан Омийлар орасидаги никоҳлар икки сулоланинг сиёсий альянсини мустаҳкамлашга, шунингдек, ислом давлатларининг ҳудудий тақсимотига таъсир кўрсатган. Шунингдек, араб сулолалари орасидаги никоҳлар савдо йўллари очиш ва иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлашга ҳам ёрдам берган.

Турк Сулолалари ва Никоҳлар: Турк сулолалари, айниқса, Турк-Ислам давлатлари даврида, кўпинча сиёсий манфаатлар ва ҳудудий мустаҳкамликни таъминлаш учун оилавий алоқаларни йўлга қўйишган. Турк сулолалари, хусусан, селжуқийлар, ўзаро тинчликни сақлаш ва қудратни мустаҳкамлаш учун бошқа сулолалар билан дипломатик никоҳлар ўрнатишган.

Монғоллар ва Хитой: Монғоллар Хитойдаги Юань сулоласини ташкил этганлар ва уларнинг юрисдикциясини кенгайтириш учун хитой ва монгол сулолалари ўртасидаги никоҳлар ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Чингизхоннинг авлодлари Хитойнинг династиялари билан дипломатик никоҳлар орқали ҳарбий ва иқтисодий ҳамкорликни ривожлантиришган.

Араб, турк ва монгол сулолалари орасидаги никоҳлар ўрта асрлардаги халқаро дипломатияда муҳим роль ўйнаган. Бу никоҳлар, давлатлар орасида тинчликни

сақлаш, сиёсий альянсларни мустаҳкамлаш ва савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантиришда самарали восита бўлган. Бундай дипломатик ва стратегик муносабатлар, тарихан ўрта Осиё, Шарқий Европа ва Осиёдаги сиёсий манзарани шакллантиришда муҳим ўрин тутади.

Сулолаларо Никоҳлар ва Юқори Маданият: Сулолалар орасидаги никоҳлар кўпинча маданият ва анъаналарни ўзгартира олади. Ўрта Осиёда бу алоқалар, ҳар хил халқларнинг тиллари, санъатлари ва динлари орасида ўзаро тажриба ва тафсиллар алмашишни йўлга қўйган. Никоҳлар орасида, ҳудуддаги сиёсий ва ижтимоий ривожланишга салбий таъсир кўрсатмасдан, маданий ва иқтисодий соҳаларда ҳам истиқболларнинг кенгайтиришга хизмат қилган.

Никоҳлар ва Давлат Иштиракчилиги: Никоҳлар давлат манфаатлари учун хизмат қилиб, кўп ҳолда юртни ҳимоя қилиш учун энг самарали восита бўлган. Ўрта Осиё давлатлари ўртасидаги асосий сиёсий кучлар сулолалар орасидаги аёлларнинг ҳеч қандай тўсқинликларсиз давлатлар ўртасидаги муносабатларни ёқтирадиган ўзаро хусусан тўпланган шахслар ихтиёжларини қондиришга ёрдам беради. Ўрта Осиёда сулолаларо никоҳлар ва дипломатик ёзишмалар, кўпинча, давлатлар ўртасида тинчлик ва сиёсий алоқаларни мустаҳкамлаш, савдо ва иқтисодий манфаатларни йўлга қўйиш мақсадида муҳим роль ўйнаган. Улар шубҳасиз, бу минтақа маданияти, сиёсатининг ва тарихининг бир қисми бўлиб, ўзига хос муҳим ўрин тутади.

Бир сўз билан айтганда, халқаро алоқаларда ўзаро никоҳ муносабатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Шунинг учун бу масалада мутахассислар алоҳида тадқиқотларни амалга оширганлар[2: . С. 16-24;].

Турк хоқонларининг доимий равишда Хитой маликаларига уйланганликларини хитой йилномаларида сақланиб қолган маълумотлар тасдиқлайди. Масалан, Хитойнинг Суй сулоласи қадимги турклар билан тинчлик ва қариндошлик иттифоқи тузишга шошилди ва ҳар йили унга 100 000 дона ипак мато берди[3: С. 185-196].

Суй сулоласи турклар билан тинчлик иттифоқини мустаҳкамлаш учун ҳар йили 100,000 дона ипак мато беришни ваъдалаган. Бу, ўз навбатида, кўплаб иқтисодий ва дипломатик манфаатлар билан боғлиқ эди:

1. Ипак савдоси: Ипак, Хитойнинг иқтисодий алоқаларини глобал миқёсда ёритишда муҳим роль ўйнаган. Ипак мато туркларга тайёр савдо товарларини таъминлаш, шунингдек, уларга Хитойнинг ўзига хос саноати ва технологик тараққиётини ўрганиш имконини беради.
2. Давлатлар ўртасидаги савдо ва маданий алмашинув:** Ипак, жуда қадрли товар бўлиб, унинг туркларга тақдим этилиши савдо йўллари ва маданий алмашинувни ривожлантиришга ёрдам беради. Бу, ўз навбатида, икки халқ ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлаш ва харид-сауда ишлаб чиқаришини кўпайтиришга сабаб бўлди.
3. Турклар билан дипломатик муносабатлар: 100,000 дона ипак мато, турклар учун стратегик ва иқтисодий имтиёз бўлиб, уларга Хитойдан янада кўпроқ савдо ва ҳарбий кооперация манфаатларини олиш имконини беради. Шунингдек, турклар билан тинчлик ва оилавий иттифоқлар, Хитой учун барқарор ва хавфсиз ҳамкорликни таъминлашга ёрдам беради.

Хитойнинг Суй сулоласи (581–618 йиллар) ва қадимги турклар орасидаги

тинчлик ва қариндошлик иттифоқи ҳақидаги тарихий маълумотлар, бу даврдаги дипломатик ва стратегик муносабатларнинг муҳим бир мисолидир. Суй сулоласининг юқоридаги иттифоқни тузишга шошилиши, бир қатор сиёсий, иқтисодий ва ҳарбий сабаблар билан боғлиқдир. Шу йўл билан Суй ҳукумати ўзининг у ёки бу мақсадига эришишга муваффақ бўлган.

Ёки аксинча, ўзаро ички курашлар авж олиб заифлашган чоғида Турк хоқонлари Хитойнинг ҳарбий ёрдамига эришиш учун императорларга қудалашиш таклифини билдирар эдилар[4: б. 46-54]. Суй сулоласи даврида, Хитойнинг янги барқарорлашган империяси ўз ўрнидаги сиёсий кучларнинг бузилишидан қочиш ва хавфсизлигини таъминлаш учун ташқи сиёсатда тўғри манфаатларга эга иттифоқлар орқали иш юритган. Бунинг натижасида, Хитойнинг Суй сулоласи ва қадимги турк халқлари орасида тинчлик ва савдо алоқаларини мустаҳкамлаш учун иттифоқ тузишга эҳтиёж туғилди. Шу билан улар Хитой императорига “ўғил” тутинар ва ўзларига жанубдан кучли иттифоқчи топган бўларди. Турк хоқонлари ҳам ўз навбатида Хитой ипакларининг ўрнига ўзларининг маҳсулотларидан императорга жўнатар эдилар: *“Турклар Хитой саройига элчи жўнатиб, у билан бирга ўлпон сифатида 10 минг бош от, 20 минг қўй, 500 бош туя ва ҳўкиз жўнатдилар ва шундан сўнг улар билан маҳсулот айирбошлаш учун чегара бўйлаб бозорларни очишни сўраб мурोजаат қилдилар. Хитой рухсат бергани кўрсатилган”*[5:В31–46].

Хитойлик маликалар хоқонликнинг ижтимоий-маданий ҳаётидагина эмас, балки давлатнинг ички сиёсий ишларида ҳам сезиларли рол ўйнаган, дейишимиз мумкин. Турк хоқонлиги ўз кучларини Хитой сулолалари билан тенглаштириш ташқи сиёсатини амалга оширганлар. Ушбу никоҳ иттифоқлари аслида икки империя ўртасида тинчлик, барқарорлик ва узоқ муддатли уйғунликда яшашни кўзлаган эди. Бироқ ҳар бир хитой маликасининг салкам чорак асрлик турк хоқонлари билан яшаганликлари тинчлик йўлидаги бу сиёсатга тескари натижа бергани кузатилади. Хитойлик маликалар туркларнинг ташқи сиёсатига қарши ҳаракат қилишган, бу эса ҳар икки империянинг ташқи сиёсатига салбий таъсир кўрсатган.

Хитойлик маликаларнинг Хоқонлик (Турк Хоқонлик Давлати)нинг ижтимоий, маданий ҳаёти ва ички сиёсий ишларидаги ролини таҳлил қилишда, уларнинг дипломатик, ижтимоий ва сиёсий таъсири жуда муҳимдир. Хитой билан Хоқонлик орасидаги муносабатлар кўп жиҳатдан ҳудудий, иқтисодий ва сиёсий манфаатлар билан боғлиқ бўлган бўлса-да, Хитойлик маликаларнинг Хоқонликнинг ички сиёсий ҳаётига таъсири шунчаки ташқи дипломатия билан чекланмай, шунингдек, давлатнинг ички иерархиясида ва ҳатто ҳарбий ва сиёсий сиёсатида ҳам сезиларли бўлган.

1. Хитойлик Маликалар ва Сиёсий Иттифоқлар: Хитойнинг Суй, Тан ва кейинги сулолалари даврида, улар кўпинча турк халқлари, шу жумладан Хоқонлик билан тинчлик, савдо ва ҳарбий альянсларни мустаҳкамлаш учун никоҳлар ва оилавий алоқалардан фойдаланган. Хитойлик маликалар Хоқонликнинг раҳбарлари билан оилавий муносабатлар ўрнатишга, давлатлараро муносабатларни мустаҳкамлашга ва икки томоннинг манфаатларини қўллаб-қувватлашга ёрдам берган.

2. Хоқонликдаги сиёсий манфаатлар: Хитойлик маликаларнинг Хоқонлик оиласига турмушга чиқиши, Хоқонлик сулоласига халқаро сиёсатдаги таъсирини

кучайтирган. Хитой давлатининг сиёсий тизимида маликалар оилавий алоқалар орқали ўз таъсирини кучайтиришга ҳаракат қилган. Бу алоқалар, Хоқонликнинг сиёсий ва иқтисодий ҳаётига таъсир қилиб, давлатнинг ички сиёсий муҳитига, жумладан, қудратли вазирлар ва борар хонининг сиёсий қарорларига таъсир кўрсатган.

3. Маданий ва Ижтимоий Таъсир: Хитойлик маликалар Хоқонликнинг маданий ва ижтимоий ҳаётида ҳам сезиларли роль ўйнаган. Хитой маданияти ва анъаналарининг таъсири Хоқонликнинг суд тизимига, санъатга, таълим ва ижтимоий алоқаларга ҳам таъсир кўрсатган. Хитойнинг тил, адабиёт, кундалик ҳаётдаги турмуш тарзи ва санъат соҳасидаги ютуқлари Хоқонликка кириб келган, бу орқали маданий алмашинувлар ва савдо алоқалари янада ривожланган.

4. Сиёсий Рол ва Ишлаш: Хитойлик маликаларнинг Хоқонликдаги сиёсий таъсири, аниқроқ айтганда, давлатнинг ички сиёсий жараёнларида ҳам ўз ўрнини топган. Маликалар оилавий муносабатлар орқали мамлакатнинг ички сиёсий манфаатларига таъсир қилишган, шунингдек, уларнинг оилавий иттифоқлари ҳарбий алоқалар ва манфаатлар билан яқин боғлиқ бўлган. Хитойнинг ички сиёсатидаги турли қарорлар ва ташкилий ишлар Хоқонлик билан бўлган оилавий алоқаларга ҳам таъсир кўрсатган.

5. Давлат ишларига таъсир: Хитойлик маликалар Хоқонликнинг ички сиёсатини йўналтиришда иштирок этишган. Айниқса, давлатнинг ички ҳокимиятига оид қарорлар ва сиёсий алоқаларда, уларнинг сиёсий таъсири сезиларли бўлган. Хитойлик маликаларнинг борлиги, кўпинча, Хоқонликнинг турк хони ва раҳбарлари билан бўлган муносабатлардаги тенгликни сақлашга ёрдам берган.

6. Турк хони билан дипломатик муносабатлар: Хитойлик маликалар, хусусан, Хоқонликнинг сиёсий қарорларига таъсир қилиш орқали, Хитой билан муносабатлардаги ҳарбий ёки дипломатик альянсларни мустаҳкамлашган. Шу билан бирга, улар оилавий алоқалар орқали Хоқонликнинг ички иерархиясидаги кучли ва эътиборли оилавий манфаатларни мустаҳкамлашга ҳаракат қилишган.

Сосонийлар Эрони билан ҳам ўзаро никоҳ шартномаларининг тузилганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу никоҳ шартномалари кейинчалик Эроннинг ҳокимият алмашинувида ҳал қилувчи рол ўйнаган.

Сосонийлар даври (224-651 йиллар) Эроннинг тарихий давларидан бири бўлиб, бу даврда дипломатик никоҳлар, сиёсий альянслар ва ўзаро манфаатлар муҳим аҳамиятга эга бўлган. Сосонийлар Эроннинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида, хусусан, ташқи муносабатлар ва ички сиёсатда оилавий альянслар муҳим роль ўйнаган. Бу никоҳлар, фақат иштиёқли оилавий алоқалар эмас, балки сиёсий манфаатлар, хусусан, хосиятларнинг сақланиши, юрисдикция ва давлат хавфсизлигини таъминлаш учун амалга оширилган.

1. Сосонийлар ва Узаро Никоҳ Шартномалари: Сосонийлар даврида, давлатнинг сиёсий манфаатларини ҳимоя қилиш учун никоҳ шартномалари, кўпинча, дипломатик мақсадларда ишлатилган. Эроннинг ташқи сиёсатини ва ташқи дуч келган таҳдидларга қарши ҳимоясини мустаҳкамлаш учун, Сосонийлар оилавий алоқаларни, бошқа қудратли сулоалар билан ўрнатишга ҳаракат қилишган.

2. Турклар ва Сосонийлар орасидаги никоҳлар: Сосонийлар, турклар билан савдо ва ҳарбий альянслар орқали манфаатларини мустаҳкамлашга интилганлар. Шунингдек, турк хони ёки оиласи билан тузилган никоҳлар, Эроннинг ички сиёсатида, хусусан,

хонийлар ва мансабдорларнинг ўзаро муносабатларига таъсир қилган.

3. Рим Империяси ва Сосонийлар орасидаги никоҳлар: Рим ва Византий империялари билан тузилган никоҳ шартномалари, Эроннинг сиёсий манфаатларини мустаҳкамлашда муҳим бўлган. Масалан, Рим империяси билан тузилган дипломатик никоҳлар, икки давлат ўртасида тинчлик ва савдо алоқаларини мустаҳкамлаган. Бунинг натижасида, Рим империяси билан яқин муносабатлар, Эроннинг ички сиёсатини йўналтиришда аҳамиятга эга бўлган.

4. Ҳокимиятнинг Алмашинуви: Сосонийлар даврида, мамлакатдаги сиёсий ахлоқ ва ҳокимиятнинг алмашинуви кўпинча оилавий ва сиёсий манфаатлар билан боғлиқ бўлган. Никоҳлар, давлат раҳбарларининг сиёсий манфаатларига хизмат қилиб, хосиятлар орқали ҳокимиятнинг барқарорлигини сақлашга ёрдам берган. Бунинг натижасида, оилавий иттифоқлар ва никоҳлар, Эроннинг сиёсий тузилмасида катта аҳамият касб этган.

5. Давлатлараро Иттифоқлар: Сосонийлар, никоҳ шартномалари орқали, юксак шахслар ва элита оилалари ўртасидаги дипломатик алоқаларни мустаҳкамлашган. Бу икки мамлакат ёки сулола ўртасидаги иттифоқларни мустаҳкамлашга ёрдам берган. Шу билан бирга, давлатлар ўртасида тинчликни сақлаш, савдо ва ҳарбий иттифоқлар йўлга қўйилган.

6. Давлатнинг Ички Сиёсий Мудофааси: Сосонийлар Эронида, оилавий алоқалар давлат ҳокимиятининг мустаҳкамлашиши учун муҳим восита бўлган. Эрон ҳокимлари кўпинча, ички сиёсат ва давлат хавфсизлигини таъминлаш учун стратегик никоҳларни амалга оширишган. Бу ёрдам, Эроннинг ички сиёсатини ва давлатлараро муносабатларни барқарорлаштиришга қаратилган.

7. Эроннинг Ички Сиёсий Барқарорлиги: Сосонийлар учун оилавий алоқаларни мустаҳкамлаш, сиёсий барқарорлик ва давлат хавфсизлигини таъминлаш учун муҳим бўлган. Никоҳлар, шахсий манфаатлар ва давлатларнинг ҳокимиятини сақлашга ёрдам берган. Бунинг натижасида, Эронда сиёсий барқарорлик сақланган ва халифалар орасида ўз араларида сиёсий тинчлик ўрнатилган.

Хуллас, бундай никоҳ иттифоқлари ўтроқ суғдлар ва кўчманчи турклар ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлади, бу эса Суғднинг ташқи таҳдидлардан ҳимояланишига ёрдам берди ва ўзаро манфаатли савдо алоқаларини таъминлади. Турклар билан никоҳлар, шунингдек, суғд ҳукмдорларига маълум ҳудудларда ҳокимиятга даъволарини қонунийлаштиришга имкон берди ва маҳаллий кўчманчи қабилалар орасидаги мавқеини мустаҳкамлади.

References:

1. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах ... Т. 2. – С. 160.
2. Камолиддин Ш.С. О роли женщин в тюркском обществе // Ўзбекистон хотин-қизлари: кеча ва бугун. Илмий-амалий конференция маърузалари. Т., 2005. – С. 16-24;
3. Хатамова М.М. Роль Тюркского каганата в международных отношениях в Центральной Евразии // Ўзбекистон тарихини ўқитиш ва ўрганиш бўйича материаллар. – Т.: Фан, 2009. – С. 185-196;
4. Бобоёров Ғ. Турк хоқонлиги ташқи сиёсатида никоҳ муносабатларининг ўрни // Ўзбекистон халқининг дини, маданияти ва урф-одатлари: тарих ва ҳозирги ҳолат.

Илмий мақолалар тўплами. – Т.: Тошкент Ислам университети, 2011. – б. 46-54

5. Хатамова М.М. VI – VIII асрларда Марказий Осиёда геосиёсий вазият ва халқаро алоқалар // Ўзбекистонда элчилик хизмати тарихидан лавҳалар. – Тошкент: “Адабиёт учкунлари”, 2018. – 31-46-бетлар.